

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ
І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота
(магістра)**

**з теми: «ВПЛИВ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ НА РОЗВИТОК
ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ»**

**Виконала: студентка 2 курсу
Ps2-M24z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Олевська Крістіна Петрівна**

**Керівник:
Чайковська Оксана Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології**

**Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор кафедри
загальної та практичної психології**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ТА СТАНОВЛЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	8
1.1. Сутність, типологія та основні різновиди шкільної дезадаптації.....	8
1.2. Специфіка девіантної поведінки: типологія, мотиви та причини виникнення	20
1.3. Психологічні особливості девіантної поведінки підлітків	25
Висновки до першого розділу	37
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ТА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ	39
2.1. Організація, методи та етапи проведення дослідження	39
2.2. Аналіз та тлумачення отриманих результатів	42
2.3. Програма соціально-психологічної підтримки та запобігання девіантній поведінці серед підлітків	49
Висновки до другого розділу	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Шкільне середовище виступає важливим простором соціалізації дитини, а рівень успішності адаптації підлітка до нього значною мірою визначає його психічний, емоційний та поведінковий розвиток. Виникнення труднощів у цьому процесі – таких як конфлікти з педагогами або однолітками, зниження навчальної мотивації чи ухилення від виконання завдань – може стати передумовою для формування девіантних форм поведінки.

Сучасні психологічні дослідження доводять, що низький рівень шкільної адаптації часто корелює з порушенням соціальних норм, схильністю до ризикованих дій і проявами асоціальної активності. Розуміння причин і механізмів цього зв'язку є ключовим для раннього виявлення підлітків із груп ризику та розроблення ефективних програм профілактики й корекції, спрямованих на забезпечення гармонійного розвитку особистості та зменшення рівня девіантності у шкільному середовищі.

Підлітковий період є визначальним етапом у психосоціальному становленні особистості, коли відбувається активне формування самосвідомості, системи цінностей і соціальних навичок. У цей час значення школи як соціального середовища зростає, проте процес адаптації не завжди відбувається без ускладнень. Труднощі у навчанні, конфліктні ситуації з педагогами або однолітками, а також відсутність належної підтримки з боку дорослих часто призводять до стану дезадаптації.

Шкільна дезадаптація, яка проявляється у відчуженості від колективу, порушенні дисципліни або небажанні виконувати навчальні завдання, створює підґрунтя для девіантної поведінки. Такі прояви охоплюють дії, що суперечать прийнятим у суспільстві нормам і правилам, та можуть варіювати від незначних порушень до серйозних правопорушень. Усвідомлення причинно-наслідкового зв'язку між дезадаптацією і девіантною поведінкою має важливе практичне значення для педагогів, психологів та батьків, адже

дозволяє вчасно виявляти ризики, проводити профілактичні заходи та сприяти особистісному розвитку школярів.

Соціальна нестабільність, військові події, зміна моральних орієнтирів та девальвація традиційних цінностей суттєво впливають на процес становлення підлітка, створюючи сприятливі умови для проявів агресії, безкарності та жорстокості. Проблеми адаптації в таких умовах часто призводять до відхилень від вікових норм, що може спричинити психологічні порушення, залежності та девіантну поведінку, підвищуючи рівень соціальної небезпеки. Показниками психофізіологічної адаптованості виступають стан здоров'я, емоційний фон, рівень тривожності та втомлюваності. Різкі зміни у психічному розвитку підлітків пояснюють, чому саме цей вік є найвразливішим щодо дезадаптаційних процесів у порівнянні з молодшими школярами.

Проблематика взаємозв'язку між шкільною дезадаптацією та девіантною поведінкою є предметом дослідження як українських, так і зарубіжних учених. Зокрема, до її вивчення долучилися такі вітчизняні науковці, як О. Алексєєва, Н. Максимова, О. Басько, Л. Борисенко, Т. Василюк, Т. Герасимів, О. Грицишин, Н. Гуртовенко, О. Замашкіна, Л. Терещенко, Р. Андрусишин та інші. Їхні праці охоплюють питання діагностики, профілактики та корекції девіантної поведінки в умовах освітнього процесу. Так, О. Алексєєва аналізує взаємозалежність між шкільною дезадаптацією та девіантністю підлітків, Н. Максимова розглядає девіантну поведінку як наслідок порушення адаптації, а Л. Борисенко та Т. Василюк акцентують увагу на розробленні корекційних і профілактичних підходів.

Попри суттєвий розвиток психологічної науки у сфері дослідження адаптаційних процесів, всебічне вивчення дезадаптованості підлітків у сучасних освітніх закладах залишається недостатньо опрацьованим. Оскільки саме підлітковий вік є найскладнішим періодом становлення особистості,

важливо сприяти формуванню свідомого ставлення до соціальних норм і моральних принципів поведінки.

Таким чином, актуальність та недостатня дослідженість проблеми визначили вибір теми магістерської роботи: «Вплив шкільної дезадаптації на розвиток девіантної поведінки у підлітковому віці».

Об'єкт дослідження – шкільна дезадаптація підлітків.

Предмет дослідження – вплив шкільної дезадаптації на становлення девіантної поведінки у підлітковому віці.

Мета дослідження полягає у проведенні теоретичного та емпіричного аналізу психологічних особливостей впливу дезадаптаційних процесів у шкільному середовищі на розвиток девіантних форм поведінки серед підлітків.

Основні завдання дослідження:

1. Провести аналіз наукових джерел і психологічної літератури, присвячених проблемі дослідження.
2. Визначити психологічні чинники виникнення та динаміку розвитку шкільної дезадаптації в підлітковому віці.
3. З'ясувати сутність і зміст поняття «девіантна поведінка».
4. Розкрити особливості психічного розвитку підлітків, які можуть сприяти формуванню девіантних проявів.
5. Провести емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення особливостей шкільної дезадаптації та її зв'язку з девіантною поведінкою.

Відповідно до поставлених завдань у роботі застосовувалися такі методи:

- теоретичні – аналіз, узагальнення та систематизація вітчизняних і зарубіжних досліджень із теми роботи;
- емпіричні – психодіагностичні методики, зокрема: тест шкільної тривожності Філіпса, методика визначення рівня невротизації (Л. Вассерман), а також методика вивчення схильності до девіантної поведінки (М. Горська).

Експериментальна база дослідження. Емпіричне дослідження проводилося серед учнів віком від 12 до 16 років, які навчаються у Кам'янець-Подільському ліцеї № 15.

Теоретичне значення дослідження. Отримані результати сприяють глибшому розумінню механізмів взаємозв'язку між шкільною дезадаптацією та девіантною поведінкою підлітків. Проведене дослідження поглиблює наукові уявлення про соціально-психологічні чинники, що впливають на адаптацію школярів, а також про причини формування девіацій у навчальному середовищі.

Крім того, робота дає змогу узагальнити існуючі теоретичні підходи до вивчення адаптаційних процесів у підлітковому віці та визначити психолого-педагогічні умови, що підсилюють або знижують ризик девіантних проявів. Це формує цілісну наукову основу для подальших емпіричних досліджень у галузі психології освіти.

Наукова новизна дослідження. Робота має інноваційний характер завдяки комплексному аналізу впливу шкільної дезадаптації на виникнення девіантної поведінки у підлітків. У процесі дослідження визначено ключові психологічні та соціальні фактори, які сприяють підвищенню ризику девіацій, а також уточнено механізми взаємозв'язку між труднощами адаптації в освітньому середовищі та поведінковими відхиленнями. Це дозволяє розширити теоретичні уявлення про процеси соціалізації та девіації у підлітковому віці.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані для створення дієвих програм профілактики та корекції девіантної поведінки серед школярів. Отримані висновки мають практичну цінність для психологів, педагогів і соціальних працівників при плануванні заходів підтримки учнів, спрямованих на поліпшення соціально-психологічної адаптації, а також можуть бути корисними для батьків у формуванні сприятливого мікроклімату, що забезпечує позитивний розвиток особистості підлітка.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи відображено в публікаціях автора, обговорено на засіданнях кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на XII International Scientific and Practical Conference «Modern problems of ensuring the quality of life in the world: present and future»: March 24-26, Lyon, France; на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора Шинкарюка А.І. (Кам'янець-Подільський, 27 жовтня 2025 р.);

Публікації. Чайковська О.М., Олевська К.П. Соціальна дезадаптація як чинник формування девіантної поведінки підлітків. *Abstracts of XII International Scientific and Practical Conference «Modern problems of ensuring the quality of life in the world: present and future»*: March 24-26, Lyon, France. 2025. Pp.175-177. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2025/03/Modern-problems-of-ensuring-the-quality-of-life-in-the-world-present-and-future.pdf>

Чайковська О.М., Олевська К.П. Психологічні особливості девіантної поведінки підлітків. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / за наук. ред. Л.А. Онуфрієвої. Вип. 17. Серія: Психологічні науки. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2025. С. 82–89.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (67 найменувань). Робота містить 1 таблицю та 4 рисунки.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення теоретичних і емпіричних результатів проведеного дослідження можна сформулювати такі положення:

Проведений аналіз дозволив визначити теоретичні засади дослідження проблеми дезадаптації школярів, що виступає одним із чинників формування девіантної поведінки. Теоретико-методологічне опрацювання поняття професійної свідомості у вітчизняній та зарубіжній психології дало змогу розкрити сутність і функціональне значення шкільної дезадаптації в розвитку підлітків. Виявлено, що психічний стан дитини та психологічний контекст її розвитку формуються у системі взаємодії «сім'я – дитина – школа», «дитина – вчитель», «дитина – однолітки».

Шкільна дезадаптація є складним і багатограним явищем, яке проявляється у порушенні процесів пристосування учня до умов навчального середовища та вимог освітньої діяльності. Вона має різні форми прояву – емоційну, поведінкову, когнітивну та соціальну, що дозволяє класифікувати її за напрямом та ступенем вираженості. Кожен тип дезадаптації відрізняється причинами виникнення, особливостями перебігу та наслідками для навчальної діяльності й соціального розвитку учня. Розуміння сутності цього явища, його різновидів і проявів має вагоме практичне значення для своєчасного виявлення дітей із труднощами адаптації та забезпечення належної психологічної допомоги.

Шкільна дезадаптація може бути визначена як порушення гармонійної взаємодії між учнем і навчальним середовищем, що проявляється у труднощах навчальної мотивації, емоційній нестабільності та проблемах у спілкуванні. Її форми можуть бути як тимчасовими й ситуативними, так і стійкими, які у разі відсутності корекційного впливу здатні трансформуватися у девіантні поведінкові прояви.

Психологічні особливості виникнення та розвитку шкільної дезадаптації у підлітковому віці зумовлені впливом комплексу факторів:

психофізіологічних, психолого-педагогічних, соціально-психологічних і особистісних. Вони проявляються у вибіркового ставленні підлітка до оточення, навчальної діяльності, норм і цінностей, запропонованих родиною, школою та суспільством.

Девіантна поведінка підлітків розглядається як форма поведінкових проявів, мислення чи діяльності, що суперечить прийнятим у суспільстві моральним та правовим нормам (злочинність, аморальність, пияцтво, наркоманія, проституція, суїцидальні тенденції тощо). Її виникнення часто зумовлене внутрішнім невдоволенням, невдачами у досягненні цілей, нерозумінням з боку батьків чи педагогів.

Відхилення у поведінці підлітків можуть мати різний ступінь вираженості – від легких порушень дисципліни до серйозних протиправних дій. Вони формуються під впливом взаємодії внутрішніх (емоційних, когнітивних, особистісних) та зовнішніх (соціальних, сімейних, шкільних) чинників. Класифікація девіантної поведінки дає можливість чіткіше визначити її типологію та обґрунтувати профілактичні або корекційні заходи з урахуванням конкретних проявів.

Девіантна поведінка визначається як соціально зумовлене відхилення від моральних та етичних норм, прийнятих у суспільстві, і може набувати форм агресивності, делінквентності, адиктивності або аутоагресії. Основними мотивами девіантних дій є потреба в самоствердженні, бажання отримати визнання, спроба подолати внутрішній конфлікт або почуття ізольованості. Серед провідних чинників її виникнення виділяються сімейні, шкільні, соціальні та індивідуально-психологічні умови.

Психологічні особливості девіантної поведінки підлітків виявляються у поєднанні емоційної нестабільності, низького рівня самоконтролю, імпульсивності та підвищеної потреби у самоствердженні. Такі особливості спричиняють схильність реагувати на внутрішні чи зовнішні конфлікти неадаптивними, соціально неприйнятними способами. Розуміння цих закономірностей має велике значення для своєчасного виявлення ризикових

тенденцій і розробки дієвих профілактичних і корекційних заходів, спрямованих на підтримку соціальної адаптації підлітків.

Психологічні особливості девіантної поведінки підлітків формуються під впливом складної взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку особистості. Цей віковий період характеризується підвищеною емоційною чутливістю, прагненням до самостійності, схильністю до протестної чи ризикованої поведінки, що часто поєднується з недостатнім рівнем самоконтролю та нестійкими морально-ціннісними орієнтирами. Виникнення девіантних форм поведінки значною мірою пов'язане зі станом сімейних відносин, впливом соціального оточення, особливостями виховання та психологічним кліматом у найближчому соціальному середовищі. Для таких підлітків характерні агресивні реакції, підвищена тривожність, конфліктність і схильність до порушення соціальних норм, що пояснюється як особистісними рисами, так і нестачею позитивних соціальних прикладів для наслідування.

Таким чином, ефективне попередження та корекція девіантної поведінки мають ґрунтуватися на комплексному підході, який поєднує психологічну допомогу, роботу з родиною, створення сприятливого соціального середовища та розвиток у підлітків умінь саморегуляції, відповідальності й конструктивного спілкування.

Емпіричні результати, отримані за допомогою методик визначення рівня шкільної тривожності Філіпса, рівня невротизації Л.І. Вассермана та діагностики схильності до девіантної поведінки М. Горської, підтвердили наявність зв'язку між рівнем шкільної дезадаптації підлітків і схильністю до девіантних проявів. Загальний рівень шкільної тривожності можна оцінити як середній, проте він зростає у сферах міжособистісної взаємодії та навчальних досягнень. Це підкреслює необхідність проведення психологічних заходів, спрямованих на підвищення самооцінки, розвиток упевненості у власних силах та опанування способів подолання емоційного напруження у навчальному процесі.

Аналіз показників дослідження свідчить, що більшість учнів демонструють емоційну врівноваженість, однак наявність осіб із середнім або високим рівнем невротизації свідчить про потребу в системній профілактичній роботі, спрямованій на розвиток стресостійкості, навичок самоконтролю та внутрішньої впевненості.

Дані щодо схильності до девіантної поведінки засвідчують, що переважна частина підлітків має належну соціальну адаптованість, емоційну стабільність і не проявляє суттєвих девіантних тенденцій. Невисокі рівні тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності свідчать про здатність більшості школярів адекватно реагувати на труднощі, витримувати стресові ситуації й контролювати власні емоції. Водночас підлітки із середніми або високими показниками за цими шкалами потребують індивідуальної психологічної підтримки, спрямованої на розвиток емоційної гнучкості, саморегуляції та стресостійкості.

Результати дослідження також засвідчили, що підлітки з низьким або середнім рівнем дезадаптації відзначаються активністю, впевненістю та високою стійкістю до стресу, що запобігає формуванню девіантної поведінки. Натомість у школярів із високим рівнем дезадаптації спостерігається виражена шкільна тривожність, страх не виправдати очікування, переживання соціального стресу та фізіологічна нестійкість до навантажень. Такі прояви найчастіше зумовлені напруженими взаєминами з учителями, невмінням адаптуватися до стресових ситуацій і підвищеною залежністю від зовнішньої оцінки. У результаті підлітки можуть уникати соціальних контактів, демонструвати невротичні симптоми або девіантні форми поведінки, зокрема навіть суїцидальні тенденції.

Проведене дослідження підтверджує, що більшість підлітків характеризуються задовільним рівнем соціальної та емоційної адаптації, проте певна частина з них потребує цілеспрямованої профілактичної й корекційної роботи.

Програма соціально-психологічної підтримки й профілактики девіантної поведінки серед підлітків спрямована на гармонійний розвиток особистості, формування соціально прийнятних моделей поведінки та підвищення рівня соціальної компетентності. Її структура включає системну роботу над розвитком емоційного інтелекту, самоконтролю, комунікативних умінь, критичного мислення та відповідальності за власні дії.

Практична реалізація програми дає змогу своєчасно виявляти підлітків із ризиком девіантних проявів, забезпечувати їм психологічну допомогу та створювати умови для розвитку стабільних позитивних моделей поведінки в колективі. Тренінгові заняття та вправи сприяють формуванню впевненості у власних силах, розвитку навичок саморегуляції, ефективного вирішення конфліктів і зниженню рівня агресивності та ризикової поведінки.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є вивчення глибинних психологічних механізмів, що лежать в основі девіантної поведінки, зокрема особливостей мотиваційно-вольової сфери, системи цінностей і соціально-емоційної регуляції. Актуальним також є дослідження впливу цифрового середовища та соціальних мереж на формування ризикових форм поведінки підлітків і розробка сучасних профілактичних програм, орієнтованих на розвиток усвідомленої, соціально відповідальної та безпечної моделі самовираження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдюкова Н.В. Особливості соціалізації особистості в маргінальний період (на межі підліткового і юнацького віку). *Соціалізація особистості школяра* / за ред. Л.Е. Орбан. Івано-Франківськ. 2006. С. 26–33.
2. Абраменко В.І. Психологія кризи підліткового віку : монографія. Дніпро: Діамант, 2018. 356 с.
3. Андрусишин Р.М. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* № 69. 2022. С. 13–19. URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254389>
4. Адаптація дитини до школи / Упоряд. : С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. Київ : Мікро-СВС, 2003. 111 с.
5. Белавіна Т.І. Соціальна дезадаптація молоді: чинники та умови. Київ: ППНВ. 2004. 140 с.
6. Бех І.Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь. 2003. 344 с.
7. Бойко І.І. Соціально-психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 243 с.
8. Бойчук В. Шкільна дезадаптація учнів 5-х класів. *Психолог.* 2008. № 35. С. 3–12.
9. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. Київ : МАУП, 2001. 96 с.
10. Боришевський М. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості. *Початкова школа.* 2015. № 4. С. 4–9.
11. Воронова Є. Психологічна адаптація першокласників – основа успішного навчання. *Початкова школа.* 2010. № 9. С. 5–7.
12. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 224 с.
13. Вострокнутов Н.В. Шкільна дезадаптація: проблеми діагностики та реабілітації : монографія. Харків: Рост, 2019. 312 с.

14. Гаджієва А.Ш., Адигозелова А.Ш. Психологічні основи впливу емоційного стану на формування девіантної поведінки у підлітків. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 25(6). 2022. С.165–169.

15. Галус О.М. Історіографічна основа досліджень процесу адаптації особистості у працях вітчизняних учених-психологів. *Педагогічний дискурс*. 2013. № 15. С. 140–146.

16. Гімаєва Ю. А. Розвиток емоційної сфери учнів при переході до основної школи в умовах різних типів навчання : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Харків, 2005. 21 с.

17. Глушко Н.В., Супрун М.О. Дезадаптація підлітків: причини й наслідки. *Юридична психологія та педагогіка*. Київ, 2013. № 2. С. 30–39.

18. Гошовський Я.О. Ресоціалізація депривованої особистості. Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.

19. Гурлева Т.С. Розвиток автономної відповідальності у підлітка: аргументи «за». *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. №9. С. 64–68.

20. Деменко О.Ф. Особливості соціальної адаптації особистості в умовах сучасного кризового суспільства. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: зб. матеріалів IV всеукр. наук.-практ. круглого столу з міжнародною участю (м. Ірпінь, 24 квіт. 2019 р.). Ірпінь, 2019. С. 18–21.

21. Демчук О.А. Вивчення деяких індивідуальних особливостей формування стану «вивченої безпорадності» школярів підліткового віку. *Успішність 45 особистості : потенціал та обмеження* : тези доп. міжнар. наук.-практич. конф. (18 березня 2010р.). Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. С. 76–87.

22. Денисов І., Загрунний С., Луньков Д. Профілактика шкільної дезадаптації підлітків засобами практичної психології. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільського національного

університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2009. Випуск 6. Частина 1. С. 176–184.

23. Діденко Г. Особливості впливу психоемоційних станів на формування девіантної поведінки підлітків і вчинення дрібного хуліганства. *Юридична психологія*. № 2. (33). 2023. С. 79–86.

24. Дмитрієва О.А. Психологічні аспекти адаптації учнів в процесі навчання. *Шкільному психологу усе для роботи*. 2009. № 12. С. 16–19.

25. Доцевич Т.І. Корекція порушень комунікативної діяльності дезадаптованих школярів : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка. 2016. 194 с.

26. Драгунова Т.В. Проблема конфліктів у підлітковому віці. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер. : Педагогічні науки. 2019. Вип. 131. С. 13–25.

27. Жданова І.В. Проблема саморегуляції в контексті девіантної поведінки особистості: психологічні аспекти. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43, ч. II. С. 110–128.

28. Захарова Н.М. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору: монографія. Донецьк: вид-во «Ноулідж». 2010. 218 с.

29. Зданевич А.В. Як живеться підлітку? Системне дослідження процесу адаптації. *Гуманітарні науки*. 2012. № 2. С. 174–179.

30. Зімовець С.М. Запит сучасності: психологічні умови та технології формування адаптивної поведінки : монографія. Дніпро : Видавець Біла, 2019. 306 с.

31. Казміренко В.П. Програма дослідження психосоціальних чинників адаптації підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. №6. С. 76–78.

32. Квас О.В., Бандура Г.Р. Словник із загальної психології. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені І.Я. Франка, 2010. 256 с.

33. Клименко І. Деструктивна поведінка. Медико-біологічні фактори шкільної дезадаптації. *Психолог*. 2012. № 2 (482). С. 41–43.
34. Коваленко А.Г. Психологічні проблеми соціальної регуляції поведінки підлітків. Харків : Прапор, 2009. 258 с.
35. Козирєв М.П. Девіантна поведінка як соціально-психологічне явище та її профілактика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 1. 2016. С. 28–39.
36. Кондратенко М.Ю. Типологічні особливості психофізіологічного та соціального розвитку підлітків. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць КПНУ ім. І. Огієнка, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. 2017. Вип. 41. С. 454–463.
37. Котова І.Б., Шиянов Є.М. Особливості сучасної соціалізації підлітків. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія : Психологічні науки. 2018. Вип. 2.12. С. 5–13.
38. Коцур Н. Адаптація підлітка: психолого–педагогічні та медичні критерії. *Рідна школа*. 2008. №10. С. 38–42.
39. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
40. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. Київ : УДЦССМ. 2000. 200 с.
41. Мельничук М.М. Самооцінювання підлітків схильних до девіантної поведінки. *Молодий вчений*. № 12. 2021. С. 127–130.
42. Маградзе М.Г. Девіантна поведінка підлітків: діагностика, корекція, профілактика : монографія. Київ : Орфей, 2018. 182 с.
43. Максимова Н.Ю., Грись А.М., Манілов І.Ф. та ін. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2015. 254 с.
44. Марисова Л.І. Психологічні основи соціальної адаптації особистості підліткового віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол.

наук : 19.00.05 ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2011. 22 с.

45. Оржеховська В.М. Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. Київ : Знання, 2000. 264 с.

46. Островська-Бугайчук І.М. Причини формування девіантної поведінки підлітків. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Вип. 2. 2015. С. 48–52.

47. Пихтіна Н.П., Новгородський Р.Г. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2007. 239 с.

48. Пілецька Л., Петричук М. Соціально-психологічні особливості девіантної поведінки підлітків. *Філософські і психологічні науки. Серія «Психологія»*. Том 1. Вип. 22. 2019. С. 45–51.

49. Плевако О. Психолого-педагогічна характеристика старшокласників як об'єкта профілактичної роботи. *Соціальна психологія*. 2008. №5. С. 162–169.

50. Плотнікова Н. Профілактика дезадаптації до шкільного навчання. *Психолог*. 2011. № 12. С. 15–20.

51. Ревасевич І. Психологічні концепції адаптації особистості у системному теоретичному обґрунтуванні. *Психологія і суспільство*. 2001. № 4. С. 16–40.

52. Романовська Д., Боярин Л. Психологічна картина причин та наслідків соціальної і шкільної неадаптованості. *Соціальний педагог*. 2012. № 9. С. 15– 21.

53. Рудніцька І. Фізіологічні і психологічні аспекти адаптації дитини до школи. *Психолог: Все про адаптацію*. № 25-26, 2004. С. 21–55.

54. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.

55. Скрипник В. Особливості перебігу соціально–психологічної адаптації підлітків. *Психологія і суспільство*. 2005. №2. С. 87–93.

56. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
57. Сойма Н.Д. Причини та наслідки формування дезадаптації у підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. Ужгород, 2015. Випуск 35. С. 175–176.
58. Стадник Д.О. Педагогічний зміст реабілітації дезадаптованих дітей в умовах освітнього середовища. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 6. С. 149–153.
59. Циганчук Т.В., Ареф'єва-Пашко Ю.Є. Психологічні особливості девіантної поведінки у підлітковому віці. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. № 8(26). 2023. С. 509–521.
60. Федоришин Г.М. Аналіз психолого-педагогічних детермінантів шкільної дезадаптації підлітків в умовах навчально-виховного процесу. *Актуальні проблеми психології*. Збірник наукових праць. Київ : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2002. Т.1. Ч.4. С. 157–163.
61. Федоришин Г.М. Діагностика зовнішніх та внутрішніх чинників шкільної дезадаптації підлітків у реальній практиці. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць. Київ : Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2012. Т.3. С.88–96.
62. Федоришин Г.М. Психологічні детермінанти шкільної дезадаптації підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Рівне, 2002. 19 с.
63. Федорченко Т.Є. Соціально-педагогічні засади профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: Монографія. Черкаси: ЧП Чабаненко Ю.А., 2009. 358 с.
64. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2018. 297 с.

65. Черезова І.О. Психологія життєвих криз особистості : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів]. Бердянськ, БДПУ, 2016. 193 с.

66. Швець М. Соціальна дезадаптація підлітків у теоретичному контексті: сутність і причини виникнення. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Харків, 2016. Випуск LXIX. Том. 3. С. 49–53.

67. Яновська Т.А. Особливості прояву девіантної поведінки у старших підлітків. *Молодий вчений*. №2. 54. 2018. С. 91–94.